BOLAJAQ TÁRBIYASHÍLARDÍŃ KOGNITIV QÁBILETLERIN RAWAJLANDÍRÍW METODIKASI- PEDAGOGIKALÍQ MASHQALA SÍPATÍNDA

Bazarbaeva Ayjamal Qdırbaevna

NMPI stajyor oqıtıwshı

Bolajaq tárbiyashılardıń kognitiv qábiletlerin rawajlandırıw metodikasın xoshametlew olardıń aqlıy, etikalıq hám fizikalıq rawajlanıwı ushın tiykar wazıypasın atqarıp, ilimiy jaqtan dúńyaǵa kózqarastı rawajlandırıwda zárúr orın tutadı. AQSh, Germaniya, Angliya, Yaponiya, Qubla Kareya, Rossiya sıyaqlı rawajlanǵan mámleketlerde bolajaq tárbiyashılardıń kognitiv qábiletlerin rawajlandırıw metodikasın sherikliktegi iskerlikke maqsetli jóneltiriw, tárbiyalanıwshılarda tálimge qábiletti qáliplestiriwde rawajlandırıwshı tálim texnologiyalarınan nátiyjeli paydalanıw, balalardaǵı individual qábiletti social xoshamet penen uyǵınlastırıw pedagogikalıq mexanizmlerin jetilistiriwge úlken itibar qaratılıp atır. Ásirese, kooperativ (sherikliktegi) tálim elementlerin shınıǵıwlar processinde sistemalı -modullı jantasıw tiykarında alıp barıw ámeliyatı bólek áhmiyetke iye boladı.

Dúniya júzinde bolajaq tárbiyashılardıń kognitiv qábiletlerin rawajlandırıw metodikasınıń neyropedagogikalıq múmkinshiliklerin anıqlastırıw, tárbiyalanıwshılardıń kognitiv iskerlik tájiriybesin qáliplestiriwdiń metodikalıq sistemasın jetilistiriw, tálimge qábilettiń tórt basqıshlı (ayırım-jaǵdaylı, jaǵdaylı, indiviual, ǵárezsiz) modeli tiykarında balalardıń kognitiv qábiletlerin rawajlandırıwǵa tiyisli bir qatar ilimiy izertlewler alıp barılmaqta[5].

Sonıń menen birge, bolajaq tárbiyashılardıń kognitiv qábiletlerin rawajlandırıw metodikasın empirik kózqarastan bahalaw hám analiz qılıw, kognitiv-kreativ ortalıq tiykarında tárbiyalanıwshılardı erkin tálim iskerligin xoshametlewdiń didaktik sistemasın jetilistiriw, kognitiv oqıtıw texnologiyaların turmıslıq tájiriybege tiykarlanǵan vitagen tálim menen integraciyasın támiyinlew jáne de áhmiyetli orın iyelemekte.

Vitagen-vita (latınsha) turmıs, genesis-tuwılıw (payda bolıw), yaǵnıy turmıstan tuwılǵan. Vitagen ta'lim - shaxstıń turmıslıq tájiriybesin aktuallastırıw (talap), onıń intellektual (intellektuallıq) hám psixologiyalıq potencialınan oqıw maqsetinde paydalanıw tiykarında oqıtıw. Vitagen tálimniń maqseti shaxstıń intellektuallıq hám psixologiyalıq potencialın kórsetiwden ibarat. Bunda shaxstıń turmıs tájiriybesin turmıslıq tájiriybege ózgertiwdi názerde tutadı. Turmıs tájiriybesi - bul insannıń sanası menen baylanıslı informaciya bolıp tabıladı. Turmıslıq tájiriybe - insan ózi basınan keshirgen, ol sezim etken, oylap kórgen, targ'ib etken hám uzaq múddetli yadında saqlaǵan, ol ushın jeke zárúr bolıp qalǵan maǵlıwmat. Rossiyalıq pedagog A.S.Belkin vitagen tálim texnologiyasın islep shıqtı hám sınaqtan ótkerdi.

Onıń pikirinshe:

- vitagen tálim texnologiyasınıń tiykarǵı waziypası tómendegilerden ibarat :-balalarda omirge maslasıw kompetentsiyaların qáliplestiriw;

-zamanagóy turmıs sharayatına beyimlesiw;

-ózin-ózi bahalaw hám ıntızamlıqtı qáliplestiriw qábiletin rawajlandırıw;

-tálim procesi kóp ólshemli degen ideyanı qáliplestiriw.

Vitagen tálim texnologiyasınıń kontseptual qaǵıydaları tómendegishe: golografik ań- hár bir insan rawajlanıwdıń (hárekettiń) kóplegen tárepleriniń kombinatsiyası retinde qaraladı. Hár qanday tálimniń tiykarın insannıń ómiri (vita) quraydı. Pedagogikalıq mashqalalardi tabıslı

sheshiw ushın balanıń barlıq qábiletlerin anıqlaw hám rawajlandırıwdan ibarat bolıp esaplanadi[3].

Ózbekstan Respublikasınıń “Mektepke shekem tálim hám tárbiya haqqında”gı Qararı, Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2018-jıl 5-apreldegi PQ-3651-san “Mektepke shekem tálim sistemasın jáne de xoshametlew hám rawajlandırıw ilajları haqqında”[1], 2019-jıl 8-maydağı PQ-4312-san “Ózbekistan Respublikası mektepke shekem tálim sistemasın 2030 jılǵa shekem rawajlandırıw koncepciyasın tastıyıqlaw haqqında” ǵı qararları[2], ministrler Mákemesiniń 2019-jıl 13-maydağı 391-san “Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri iskerligin jáne de jetilistiriw ilajları haqqında”ǵı Qararında hám de usı iskerlikke tiyisli basqa normativ-huqıqıy húJjetlerde belgilengen.

Bolajaq tárbiyashılardıń kognitiv qábiletiniń kontseptsiyasın anıqlawda hár túrli jantasıwlar bar. B. P. Esipov, “kognitiv qábilet - bilim, kónlikpe hám ilmiy tájriybelerdi ózlestiriw ushın zárúr bolǵan intellektual yamasa fizikalıq miynetti sanalı, maqsetli orınlaw” dep esaplaydı. G. M. Lebedevtiń pikinshe, "kognitiv qábilet - bul oqıwshılardıń bilimlerdi ózlestiriwge bolǵan kúshi, nátiyjeli munasábeti, sonıń menen birge, úyreniwge qızıǵıwshılıq, erkin hám kúshli háreketlerdiń payda bolıwı".

Pedagogikalıq “kognitiv qábilet” túsinigi bir qatar ilimpazlar tárepinen kórip shıǵılǵan. “Kognitiv qábilet” túsinigi mazmunın bir neshe jónelislerge bolıw múmkin.T. I. Shamovanıń pikirinshe : “Biz kognitiv qábiletti tárbiyashılardıń intellektual hám fizikalıq kúshleriniń sharshawına jol qoymaw, bálkim bul bolajaq tárbiyashılardıń iskerlik mazmunı hám procesi munasábetinde, onıń iskerliginde payda bolatuǵın shaxs iskerligi retinde qaraymız [4].

Kognitiv qábilet bolajaq tárbiyashılardıń jańa bilim, kónlikpe, ishki tártip hám bilimlerdi tolıqtırıw, bilimlerdi keńeytiw ushın hár qıylı háreket usıllarınan paydalanıwǵa zárúrlik tuwdıradı.Ayırım ilimpazlar kognitiv qábiletti shaqsqa tán bolǵan qásiyet dep túsinedi. Mısalı, G. I. Shchukina " kognitiv qábilet" degende shaxstıń bilimge umtılıwın óz ishine alǵan, biliw procesine intellektuallıq munasábetti ańlatiwshı shaxstıń sapası retinde qaraydı. Shaxstıń sapası, " kognitiv qábilet" bilimge umtılıwdıń turaqlı kórinetuǵın bolıwı menen boladı. Bul jeke sapanıń dúzilisi bolıp, ol jaǵdayda mútajlikler hám mápler mazmunli ózgeshelikti, shıdamlılıq bolsa formanı ańlatadı. Kognitiv qábiletti jeke dárejede qáliplestiriw mashqalası, kórkem ádebiyatqa baylanıslı dereklerdi analiz etiwden derek beredi, kognitiv qábilet motivatsiyasın hám kognitiv qızıǵıwshılıqlardı qáliplestiriw usılların esapqa alıw menen baylanıslı. E. A. Krasnovskiy kognitiv qábiletke júdá ayrıqsha tariyp beredi: "bolajaq tárbiyashınıń barlıq tárepleri: bul jańalıqqa qızıǵıwshılıq, tabısqa umtılıw, úyretiw quwanıshı, bul da mashqalalardi sheshiwge bolǵan munasábet, basqıshpa-basqısh úyreniw. bunıń quramalılıǵı balalar menen shınıǵıwlar procesine tiykarlanadı"[5].

Kognitiv qábilet psixologlar pikirinshe insannıń jańa bilimge, tekǵana tálim máselelerin, bálkim turmısta payda bolatuǵın mashqalalardı da sheshiwge shaqıradı. Kognitiv qábilet bir qarawda sheship bolmaytuǵın bunday mashqalalardıń sheshimin izlewge hám tabıwǵa májbúr etedi. Bul kóbinese adamda qashannan berli málim bolǵan hám túsinikli bolǵan zatqa jańa qızıǵıwshılıq oyatadı. Kognitiv qábileti joqarı bolǵan shaxs jańa, qızıqlı hám túsiniksiz zatlardı kóriwi múmkin, bul jerde hámme zat uzaq waqıt dawamında anıq hám jaqsı úyrenilgenindey seziledi. Kognitiv qábiletti qáliplestiriw mashqalası uzaq waqıt aldın payda bolǵan hám búgingi kunge shekem eń aktual máselelerden biri esaplanadı. Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń kognitiv qábiletiniń dárejesi oqıtıw, rawajlandırıw hám tárbiyalaw wazıypaların sheshiw

natiyjeligin belgileydi, sebebi ol erkinlikti rawajlandırıwdı, tálim mazmunın qáliplestiriwge izertlew hám dóretiwshilik jantasıwdı, ózin-ózi tárbiyalawdı úyretedi[6].

Juwmaqlap aytqanda, kognitiv qábilet subektiv tásiri astında rawajlanatuǵın quramalı jeke qáliplesiw bolıp tabıladı. Oqıw iskerligi túrine qaramastan, barlıq tárbiyalanıwshılar tárbiyashınıń itibarı hám ǵamqorlıǵına mútáj: úyreniwge onsha qızıǵıwshılıǵı joq balalar, sırtqı tárepten unamlı tásirler qaldıradiganlar, bólek járdemge mútáj emesler. Sol sebepli tárbiyalanıwshınıń shınıǵıw iskerliginde ózin kórsete aladıma yamasa joqpa, bul kóp tárepten tárbiyashınıń sheberligine baylanıslı, yaǵnıy keyinirek dóretiwshilik social aktiv shaxs boladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 апрелдаги Мактабгача таълим тизимини янада рағбатлантириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3651-сонли Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.04.2018 й., 07/12/3651/1007-сон, 01.10.2018 й., 07/18/3955/1978-сон.

2.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 майдаги “Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПҚ-4312-сон Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.05.2019 й., 07/19/4312/3106-сон. **3.**Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс,2016. — 116 с.

4. Ишмуҳамедов Р.Ж., Юлдашев М.А. Таълим ва тарбияда инновацон педагогик техноогиялар (таълим тизими ходимлари, методистлар, ўқитувчилар,тарбиячи ва мураббийлар учун ўқув қўлланма) - Т. 2017, 368 б.

5. 3. Korotaeva, E. Kognitiv faoliyat darajalari / E. Korotaeva // Xalq ta'limi. - 1995. - No 10. - S. 156-160.

6.Kasbiy ta'lim: lug'at / Komp. S.M. Vishnyakova. - Moskva: NOVB, 1999.- 535 p.

7. Калмуратов Бахтияр Сейтмуратович ТЕНДЕНЦИИ И ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕГИОНА // Бюллетень науки и практики. 2021. №12. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/tendentsii-i-prioritetnye-napravleniya-razvitiya-promyshlennosti-regiona (дата обращения: 02.03.2024).215-220